

Міністерство освіти України
Київський Університет ім. Тараса Шевченка

На правах рукопису

МАЛІКОВА Ольга Валеріївна

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ І КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ
ОСОБЛИВОСТІ МЕТАТЕКСТОВИХ ОДИНИЦЬ
СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Спеціальність 10.02.04 – германські мови

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата філологічних наук

Київ - 1998

Робота виконана на кафедрі англійської філології
Київського університету ім. Тараса Шевченка

Науковий керівник – доктор філологічних наук,
професор Л.М. Медведєва

Офіційні опоненти – доктор філологічних наук,
професор Л.І. Сахарчук
кандидат філологічних наук,
доцент А.В. Сингаївська

Провідна організація – Донецький державний
університет

Захист відбудеться 15 квітня 1998 року о 10 годині
на засіданні спеціалізованої ради Д 068. 18. II при Київському
університеті ім. Тараса Шевченка за адресою: 252017, Київ,
бульвар Шевченка 14.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці
університету /Київ, вул. Володимирська, 58/.

Автореферат розісланий "___" березня 1998 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради
кандидат філологічних наук
доцент.

В. І. Лисенко В. І. Лисенко

ЛНБ України ім. В. Стефаніка

00803149 (P)

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

Вивчення мови як засобу спілкування, засобу обміну інформацією передбачає аналіз мовних одиниць, які є носіями не лише фактуальної, або пропозиціональної інформації, але також і власне комунікативної інформації, тобто які повідомляють про наявність пропозиціональної інформації, організують її і доводять до відома адресата. Мовні одиниці-носії комунікативної інформації є прагматичними за своєю природою, оскільки вони відображають взаємодію між автором мовлення і його адресатом /Богданов 1988/. Такі одиниці спеціалізуються на виконанні цілої низки епіфункцій, які співвідносяться з різними аспектами мовленнєвої комунікації. Однією з таких епіфункцій є метамовна, або метакмунікативна функція, пов'язана, зокрема, з метакомунікацією, тобто комунікацією про комунікацію, змістом якої виступають явища самої мови.

На реалізації метакомунікативної функції у широкому розумінні спеціалізуються одиниці різного ступеня усталеності, які характеризують, зокрема, засіб, манеру, спосіб вираження думки, вказують на ставлення автора до свого мовлення, до інших учасників спілкування, організують смислову структуру дискурсу, забезпечуючи, тим самим, гнучкість мови як інструмента комунікації, сприяючи ефективному мовленнєвому спілкуванню. Саме такі метатекстові одиниці сучасної англійської мови і є об'єктом нашого дослідження. Цілі утворення не відносяться безпосередньо до пропозиціональної інформації висловлювання, до теми розмови, до предмету мовлення. Прояснюючи семантичний візерунок власне тексту, діалогічний характер якого обумовлений його установленістю на активне відповідне розуміння /Бахтин 1979/, поєднуючи різні фрагменти тексту у єдине ціле, виконуючи функцію авторського коментаря, вони створюють, як слушно зауважила А. Вехбицька, метатекст у

у тексті /Вежбицька 1978/.

Актуальність даної роботи зумовлена зростанням інтересу сучасної лінгвістики до аналізу функціонування мовних одиниць з урахуванням не лише їх структурно-семантичних, але також і комунікативно-прагматичних особливостей, а також до виділення метаконікативних одиниць як об'єкта спеціальних досліджень /А. Вежбицька, В. Девкин, М. Драздаускене, Л. Медведева, Г. Почепцов, Т. Чхетіані, К. Каффі, Дж. Холмс і ін/. Актуальність дослідження пояснюється також важливою роллю метаконікативних, або метатекстових утворень у здійсненні ефективного мовленнєвого спілкування, які, як влучно зауважив У. Чейф, контролюють потік інформації і діють як ворота шляху у потоці мовлення /Чейф 1985/.

Найвні дослідження проблем метаконікації і метатексту вітчизняних і зарубіжних лінгвістів присвячені, головним чином, функціонуванню мовних одиниць, які виконують переважно фатичну метаконікативну функцію, в той час як одиниці, які здатні виконувати інші, не менш важливі епіфункції у тексті /функції авторизації, модифікації прагматичної сили висловлювання, тлумачення, прочитавлення тощо/ до цього часу не були об'єктом системного, комплексного дослідження.

Пов'язані з експлікацією відношень "адресант-текст-адресат", зазначені та інші функції метатекстових одиниць видаються важливими з точки зору реалізації мовленнєвих стратегій і тактик комунікантів, побудови і розуміння дискурсу.

Важлива роль метатекстових одиниць у забезпеченні ефективного мовленнєвого спілкування вказує на необхідність інвентаризації, типологізації даних утворень, усвідомлення їх функціональної специфіки у рамках комунікативно-прагматичної парадигми лінгвістики.

Головна мета дисертаційного дослідження полягає у встановленні корпусу англійських метатекстових утворень і вивченні їх струк-

турно-семантичних і комунікативно-прагматичних особливостей. Досягнення цієї мети пов'язане з вирішенням таких конкретних

завдань:

- обґрунтування необхідності виділення метатекстових одиниць як окремого класу прагматичних одиниць;
- вивчення структурно-семантичних особливостей метатекстових одиниць;
- виявлення комунікативно-прагматичних функцій метатекстових одиниць;
- аналіз метатекстових утворень з точки зору їх здатності до прагматичного варіювання і прагматичного синкретизму;
- визначення перспектив подальшого дослідження метатекстових одиниць.

В основі вивчення англійських метатекстових одиниць лежить індуктивно-дедуктивний метод дослідження, який полягає у накопиченні мовних даних, їх узагальненні і поступовому комплексному аналізу згідно з цілями і завданнями даної роботи. Крім того, у роботі використовується функціонально-семантичний, трансформаційний, актомовленнєвий і контекстологічний методи аналізу.

Відповідно до результатів дослідження на захист виносяться такі положення:

1. У корпусі мовних носіїв комунікативної інформації виділяється група одиниць різних рівнів мовної структури / слова, словосполучення, речення/, своєрідні маркери дискурсу, які спеціалізуються на організації пропозиціональної інформації, виконанні функцій авторського коментаря до тексту тощо і тому мають розглядатися як метатекстові одиниці.

2. Метатекстовим одиницям властивий різний ступінь усталеності, що зумовлено фіксованою або у певних межах вільною синтаксичною організацією їх лексичного складу і морфологічною формою їх ком-

понентів. З цієї точки зору можна виділити два типи метатекстових утворень: 1/ сталі утворення фразеологізованої структури і 2/ структурно відносно вільні утворення, які будуються за певними структурно-семантичними моделями. Одиниці обох типів мають закріплені контексти вживання, характеризуються послабленою інформативністю.

3. Функціонування метатекстових утворень переважно у повторюваних комунікативних ситуаціях спричиняє їх десемантизацію, або стирання їх внутрішньої форми, їх перетворення у стереотипні формули, речення-штампи, розмовні кліше з послабленим семантичним значенням.

4. Метатекстові одиниці несуть різне функціональне навантаження. Комунікативні особливості метатекстових одиниць визначаються їх спроможністю виконувати функцію організації дискурсу, а також виражати відношення автора до змісту повідомлення, до адресата.

5. Метатекстові утворення здатні модифікувати прагматичну силу висловлювання, яка поєднує його ілюкитивну і риторичну силу, тобто вони можуть виступати у ролі операторів збільшення/зменшення категоричності висловлювання.

6. Метатекстовим утворенням може бути властива потенційна і синхронна прагматична багатозначність, яка полягає у їх здатності реалізувати різні прагматичні значення у різних і тих самих контекстах функціонування відповідно.

7. Широке функціонування метатекстових одиниць у мовах різних систем свідчить про універсальність цих одиниць, яка у певному розумінні зумовлена їх здатністю відображати природну схильність людського мислення не лише сприймати, відтворювати мовлення, але також і коментувати своє власне мовлення і мовлення партнерів по комунікації.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вона є першим комплексним, системним дослідженням метатекстових одиниць сучасної англійської мови. В дисертації вперше обґрунтовано можливість виділення і виділено метатекстові одиниці як окремий клас комунікативних одиниць; послідовно описані структурно-семантичні і комунікативно-прагматичні особливості англійських метатекстових утворень.

Теоретичне значення роботи визначається її конкретним внеском у розробку теоретичних проблем, які пов'язані з виявленням специфіки функціонування мови як комунікативної системи. Обґрунтування наявності груп метатекстових одиниць у корпусі носіїв комунікативної інформації видається важливим для розробки загальної теорії дискурсу, проблем комунікативної стилістики, комунікативної граматики, прагматики тексту. Виявлені структурно-семантичні і комунікативно-прагматичні особливості метатекстових одиниць є внеском у розробку таких проблем прагматичного синтаксису, як проблеми стабілізації прагматичного значення одиниць мови, модифікації прагматичного значення висловлювання, прагматичної полісемії комунікативних одиниць.

Практична цінність виконаного дослідження визначається можливістю використання його основних положень і висновків у лекційних курсах теоретичної граматики сучасної англійської мови /розділ "Прагматичний синтаксис"/, у курсах лексикології, стилістики, фразеології, при написанні навчальних посібників, курсових і дипломних робіт, у практиці лексикографії. Результати дослідження можна застосувати на заняттях з практики англійської мови /навчання письмовому мовленню, практичної граматики/, вони видаються важливими також для розвитку комунікативної компетенції і, зокрема, метакомунікативної компетенції, яка включає також знання і ефективне використання метатекстових засобів, у тому числі і тих

що розглянуті у даній роботі.

Матеріалом дослідження слугували близько 3 тисяч англійських метатекстових одиниць і прикладів їх вживання, дібраних із лексикографічних джерел, сучасних художніх і наукових текстів англійських і американських авторів. Аналіз використання метатекстових утворень у текстах різних функціональних стилей являє собою неабиякий інтерес у плані подальшого дослідження стилістичних аспектів функціонування англійської мови.

Апробація роботи За змістом дисертаційного дослідження було зроблено доповіді на науково-теоретичній конференції молодих вчених /березень 1991 р., м. Воронеж/ ; на Всесоюзній науковій конференції "О.О. Потєбня - исследователь славянских взаимосвязей" /жовтень 1991 р., м. Харків/. Результати дослідження обговорювались на наукових семінарах аспірантів і на засіданнях кафедри англійської філології Київського університету /1990-1993/. Зміст дисертації відображено у чотирьох публікаціях /статтях і тезах доповідей/.

Структура та обсяг дисертації Робота складається із вступу, трьох розділів, що супроводжуються висновками, заключної частини, списків наукової літератури, словників та джерел ілюстративного матеріалу.

У вступі обґрунтовується вибір теми дисертації, її актуальність, новизна, практична і теоретична цінність, формулюються положення, які виносяться на захист, визначаються мета, завдання та методи дослідження.

У першому розділі розглядається природа метакомунікації, метамовної функції мовних одиниць. Крім того, розглядається стан вивчення даної проблеми, дається загальна характеристика метатекстових утворень.

У другому розділі аналізуються структурно-семантичні особли-

вості англійських метатекстових одиниць, які пов'язані, зокрема, з лексичними, морфологічними, граматичними особливостями їх компонентів.

У третьому розділі виділяються і вивчаються основні функціональні типи метатекстових одиниць, які спеціалізуються на виконанні цілої низки епіфункцій у тексті. Крім того, розглядається здатність метатекстових одиниць до прагматичного варіювання і прагматичного синкретизму.

У загальних висновках подаються підсумки роботи, формулюються основні її висновки, намічаються перспективи розробки даної тематики.

Зміст роботи Ефективність сприйняття тексту адресатом може забезпечуватися, крім усього іншого, наявними у ньому мовними засобами, що "обслуговують" один із аспектів категорії модуса висловлення, а саме - його метаасpekt. Зв'язаний з відправником тексту, метаасpekt відображає його "турботу" про адекватне декодування когнітивного змісту тексту або комунікативної мети адресатом. Метаасpekt мовлення, тобто сфера, у якій виявляється позиція автора тексту, його знання законів мовленнєвої поведінки, значною мірою сприяє ефективності мовленнєвого спілкування. Інакше кажучи, метаасpekt спрямований на досягнення взаєморозуміння між комунікантами шляхом уточнення форми, манери вираження думки, структурної і комунікативної організації тексту та інших моментів, що стосуються побудови і розуміння дискурсу як певної послідовності мовленнєвих актів, зв'язаних у глобальні і локальні текстові структури /Петров 1987/. Отже, метаасpekt мовлення проявляється як результат "турботи" автора про ефективність мовленнєвого спілкування, яке напевно чи можливе без повного і адекватного сприйняття тексту адресатом. Особливого значення метаасpekt мов-

лення набуває у сфері літературної комунікації, коли безпосередній зворотній зв'язок є відсутнім. У таких випадках автор не має можливості контролювати ступінь повноти і адекватності сприйняття тексту адресатом і скорегувати свою мовленнєву поведінку таким чином, щоб уникнути комунікативної невдачі. Таким чином, у процесі створення будь-якого тексту /художнього, наукового/, який зорієнтований на "активне відповідне розуміння" /по Бахтіну/, дуже важливо враховувати закони сприйняття інформації, особливості реалізації комунікативної стратегії, планування оптимальної реалізації певного комунікативного наміру.

Виконання цих вимог безпосередньо пов'язане з використанням мовних засобів, які обслуговують метааспект мовленнєвої комунікації, тобто сприяють оптимальному протіканню мовленнєвого спілкування, дають можливість автору підвищити ефективність сприйняття тексту адресатом. У сучасній англійській мові виділяються одиниці різних рівнів, різної структурно-семантичної організації, які спеціалізуються на обслуговуванні метааспекту мови, наприклад, *admittedly, allegedly, as a matter of fact, as far as I know, as it seems to me, in a word, to cut a long story short* тощо.

Сукупність засобів, що обслуговують метааспект мовленнєвої комунікації і використовуються у конкретному тексті, що відображає фрагмент об'єктивної дійсності, розглядають як своєрідний метатекст у тексті /Велбицка 1978/.

Метатекстові одиниці широко функціонують не лише в англійській, але також і в інших мовах. Пор., наприклад, англ. *in other words, in the first place...in the second place, for example, to sum it up, in general, in fact, so to say, between you and me, in a word* фр. *autrement dire, premièrement, secondement, par exemple, en somme, en generale, en fait, c'est-à-dire, en confidence, en mot* укр. інакше кажучи, по-перше, по-друге, наприклад, на загал, взагалі, фактично, так би мовити, між нами кажучи, словом тощо;

рос. иначе говоря, во-первых, во-вторых, например, подведем итоги, вообще говоря, фактически, так сказать, между нами говоря, одним словом тощо.

Широке функціонування метатекстових одиниць у мовах різних систем пояснюється їх здатністю відображати природну схильність людського мислення не лише сприймати і відтворювати мовлення, але також і коментувати, модифікувати, організовувати своє власне мовлення і мовлення партнерів по комунікації. У результаті коментування свого і чужого мовлення у свідомості адресата виникає своєрідний двотекст, який виступає як послідовність речень, одиниць, що належать йому як відправнику інформації і виступає його власним коментарем відповідно. Такий "двотекст" складається з висловлювань про предмет мовлення і висловлювань про висловлювання.

Оскільки метатекстові одиниці типу *in other words, in fact, in general...in particular, that's all, What do you mean?* тощо. використовуються переважно у повторюваних комунікативних ситуаціях, їх інформативність є послабленою. Використовуючи поняття внутрішньої форми слова, вгору обгрунтоване О.О. Потєбнею, можна сказати, що функціонування метатекстових одиниць як компонентів стандартизованих мовленнєвих актів спричиняє стирання їх внутрішньої форми, або десемантизацію. Подібно до того як, вживаючи слова О.О. Потєбні, стирання внутрішньої форми слова спричиняє перехід від поезії до прози, стирання внутрішньої форми метатекстових утворень спричиняє перетворення мовного матеріалу у стереотипну формулу, речення-штамп, розмовне кліше з послабленим семантичним значенням.

Корпус англійських метатекстових одиниць включає слова, словосполучення, речення.

Прикладами слів - конвенціональних засобів реалізації мета-

текстової функції можуть бути сентенціональні прислівники типу: *admittedly, allegedly, apparently, assuredly, reportedly* тощо. Виключаючись у висловлювання як його модус, вони представляють його у деперсоналізованому вигляді, оскільки імплікують суб'єкт повідомлення, тим самим поєднуючи його з іншими особами, наприклад, *Apparently, since he inherited the title some years ago, he has become restive and irritable, drinks more than is good for him and has been indulging in a constant round of "affairs" (A. Hilton).* З точки зору смислової структури одиниці даного типу можна розглядати як скомпресовані речення з дієсловом-присудком у пасивному стані. Пор., наприклад, *She is supposedly the best mathematician at the department → She is supposed to be the best mathematician at the department (Ed. McBain).*

Крім того, метатекстову функцію здатні виконувати також прислівники типу: *actually, briefly, generally, crudely, candidly, honestly, figuratively, metaphorically, naturally, simply* тощо. Деякі з зазначених одиниць можуть вживатися з модифікаторами, які забезпечують конкретизацію, інтенсифікацію тощо семантики метатекстових одиниць, наприклад, *... Or more briefly still: grammar (in its broadest sense) must be separated from pragmatics (G. Leech).*

Метатекстові одиниці-словосполучення включають утворення різного ступеня стандартизації, типізації, ідіоматизації, наприклад *as a matter of fact, in a word, in other words, in fact, for example for want of a better term/name, speaking purely for myself* тощо.

З точки зору лексико-граматичних особливостей, у корпусі одиниць даного типу виділяються дієслівні і іменникові утворення. Подальший опис морфологічних особливостей метатекстових одиниць даного типу доречно пов'язувати з частимовною належністю їх компонентів.

Постійним, типовим компонентом дієслівних метатекстових утворень є дієслова мовлення, які беруть участь у реалізації одного з виділених Дж. Остіном п'яти класів мовленнєвих актів, а саме експозитивів – мовленнєвих актів тлумачення, що стосуються розвитку точки зору, ведення дискусії, уточнення референції, використання мови тощо /Остін 1977/. До таких дієслів, які можуть вживатися в особовій і безособовій формі, належать, зокрема, *think, know, tell, say, speak, state* тощо.

У корпусі одиниць даного типу помітне місце посідають а/ інфінітивні, б/ дієприкметникові і в/ герундіальні звороти:

а/ to begin with, to conclude with, to crown it all, to cap it all, to speak more crudely, to sum it up, to start with тощо;

б/ broadly speaking, confidentially speaking, taking it all in all, putting it mildly/crudely/roughly, strictly speaking; stated bluntly/crudely/mildly, as was previously stated, as was stated above тощо;

в/ I'm going to conclude by saying that, it goes without saying, without mentioning/saying, in a manner of speaking тощо.

Отже, як бачимо, до складу метатекстових утворень даного типу входять дієслова нейтральної семантики, тобто дієслова з найбільш загальним, семантично неспецифікованим значенням мовленнєвої діяльності.

Іменникові метатекстові одиниці-словосполучення крім іменників можуть включати також займенники, прикметники, прийменники тощо. До корпусу одиниць даного типу входять також парні словосполучення зі сполучниковим зв'язком, компоненти яких є словами а/ однієї і тієї ж або б/ різних частин мови: а/ and such and that, and so on and so forth, between you and me, in general and in particular тощо; б/ above all and in particular, by and large тощо.

Крім того, метатекстові одиниці даного типу можуть також включати сполучення слів з прийменниковим зв'язком типу:

as a matter of fact, in fact, the fact of the matter тощо.

Метатекстові одиниці-речення включають розповідні, питальні, спонукальні речення фразеологізованої структури, а також різноманітні псевдопідрядні, безособові речення тощо.

Прикладами розповідних речень можуть бути: Now, I'm going to tell you about..., I'd like to tell/add/say тощо. Прикладами спонукальних речень можуть бути: let's change the subject, let's talk about something else, let's return to the subject тощо. Такі речення виконують роль метатекстового попереліжання, тобто інформують адресата про тему подальшого висловлювання.

Прикладами питальних речень можуть бути так звані метамовні запитання, тобто запитання, які ідуть не від ситуації, а від тексту: What on earth do you mean by? Do you see what I mean? тощо. Такі речення вживаються у ситуаціях реального спілкування, що експліцитно орієнтуються на адресата.

Крім того, у ролі метатекстових операторів можуть виступати безособові речення типу: it is well known that, it goes without saying, it should be noticed, it is clear that. тощо. Такі утворення характеризуються високим рівнем семантичної узагальненості і можуть бути включені до корпусу нейтральних одиниць, які організують пропозиціональну інформацію, оформляють основну тканину дискурсу. Саме ці одиниці викликають найбільший інтерес з точки зору моделювання наукового тексту.

Метатекстову функцію у тексті можуть виконувати, крім того, придружальні структури типу that's all, that's all I can say, that seemed to be that, which was more to the point тощо. Зазначені одиниці характеризуються фіксованою синтаксичною позицією, а саме постпозицією відносно власне висловлювання, і використовуються для підкреслення думки, комунікативного наміру автора, одночасно забезпечуючи інтенсифікацію

або деінтенсифікацію змісту висловлювання, наприклад, He smiled a bit, losing some of his tightness: "I'm sorry you had to see it, that's all". "Don't Worry about that", I said (L. Dunne).

У ролі метатекстових операторів можуть також виступати такі псевдопідрядні речення умови як, наприклад, If I may be frank, if I may say so, if I may be blunt, if I may put it mildly тощо. Зазначені утворення характеризуються певним зрушенням, асиметрією форми і змісту. Виступаючи конвенціональними засобами ввічливості, дані утворення використовуються для пом'якшення категоричності висловлювання і забезпечують, тим самим, підтримання кооперативного характеру мовленнєвого спілкування. Інакше кажучи, дані одиниці є засобами реалізації принципу кооперації /Грайс 1975/, який вимагає від мовця не говорити того, для чого у нього немає достатніх підстав, а також принципу ввічливості /Лич 1987/, який вимагає пом'якшення намірів думок мовця, що є небажаними для співрозмовника, наприклад, if I may put it frankly, he is not quite good for you (E. McVain).

Наведені тут утворення конвенціонально вживаються для вираження різноманітних типів відношень між відправником і одержувачем інформації, повідомлення і тому можуть розглядатися як метатекстові засоби. Ідіоматичність таких прагматично суттєвих одиниць є прагматичною за своєю природою, вона зумовлена їх спеціалізацією на виконанні певного комунікативного призначення /Медведева 1992/.

Метатекстові утворення включають одиниці різного ступеня усталеності, що зумовлено фіксованою або у певних межах вільною синтаксичною організацією їх лексичного складу і відповідним характером морфологічної форми їх компонентів. З цієї точки зору можна виділити два основних типи метатекстових одиниць: І/сталі

утворення фразеологізованої структури і 2/ структурно відносно вільні утворення, які формуються за певними структурно-семантичними моделями.

Одиниці першого типу, семантично ізольовані утворення, характеризуються смисловою спаяністю, цільністю лексичного значення, повторюваністю використання в однаковому складі, наприклад, *in fact, in my opinion, speaking purely for myself* тощо. Усталеність комунікативної семантики зазначених одиниць значною мірою спирається на незмінність морфологічної форми їх конститuentів. Комбінування елементів метатекстового утворення підпорядковане правилам складання смислів, семантичного узгодження, тобто відбувається з урахуванням їх лексичної, або лексико-семантичної єдності. Пор., наприклад, *in a word - *in some words; it goes without saying - *it went without saying* тощо.

Одиниці другого типу допускають варіативне лексичне наповнення, але характеризуються відносною стійкістю структурно-семантичної моделі і мають, як і одиниці першого типу, закріплені контексти вживання, наприклад, *as I tell you - as I'll tell you in a minute - as I told you.*

Деякі метатекстові утворення виявляють здатність до розширення, яке проявляється у вигляді семантико-синтаксичних процесів адиції і специфікації /Почепцов 1978/. У випадках адиції відбувається поповнення метатекстових одиниць новим компонентом, який фактично, не несе нової інформації, тобто є семантично зайвим. Пор., наприклад, *between you and me - between you and me and the gatepost* тощо. У випадку специфікації відбувається смислове уточнення базового компонента метатекстового утворення, наприклад, *in confidence - in strict confidence; in my opinion - in my humble opinion* тощо. Використання специфікаторів /конкретизаторів, інтенсифікаторів тощо/ як компонентів метатекстових утворень посилює їх виразність,

експресивність, конкретизує їх комунікативну семантику.

Сдиниці обох типів характеризуються стереотипністю, ідіоматичністю, послабленою інформативністю, а також тим, що вони мають закріплені контексти вживання. Крім того, одиницям обох типів властива здатність до розширення, вони не функціонують самотійно, окремо від власне висловлювання.

Отже, напевно чи можна говорити про проведення жорстких меж між одиницями обох типів. Вони скоріше пов'язані багатоплановими відношеннями перехрещення і компліментарності.

Метатекстові одиниці лише формально включаються у власне текст, тобто семантично вони не відносяться до предмету мовлення, до когнітивного змісту тексту. Проявляючи семантичний візерунок власне тексту, поєднуючи різні його частини у єдине ціле, виконуючи функцію своєрідного коментаря, метатекстові утворення можуть включатися у текст як його облігаторні і факультативні комунікативні компоненти. Облігаторний характер зв'язків метатекстових утворень з текстом має місце у тих випадках, коли відсутність метатекстової одиниці може спричинити двоїсте тлумачення змісту висловлювання або низки висловлювань, дискурсу в цілому. В інших випадках метатекстові одиниці можна опустити без порушення смислової і комунікативної цілісності дискурсу, що вказує на їх факультативний характер, необов'язковість включення метатекстових одиниць у дискурс.

Включаючись у висловлювання як компоненти, не зв'язані з ним відношеннями обов'язкових синтаксичних або семантичних зв'язків, метатекстові одиниці можуть вживатись на початку висловлювання, у його середині, або у кінці висловлювання. Звертає на себе увагу певна обумовленість позиції метатекстових одиниць у висловлюванні / початок, середина, або кінець, а також більш менш фіксований характер самої позиції / особливостями їх комунікативної семантики.

На початку і на кінці висловлювання /тобто у пре- і пост- позиції до власне висловлювання відповідно/ вживаються переважно одиниці, які, головним чином, спеціалізуються на структуруванні висловлювання, дискурсу, з допомогою яких автор розставляє акценти у поданні інформації. У середині висловлювання можуть вживатися переважно метатекстові одиниці, комунікативна семантика яких полягає не стільки у структуруванні висловлювання, дискурсу, скільки у вираженні відношення прагматичного суб'єкта до його змісту, причому ця їх позиція не є постійною, фіксованою.

Метатекстові одиниці, які вживаються у препозиції до власне висловлювання виконують роль метатекстових антедукторів. Ця їх специфікація стосується лише висловлювання, а не тексту. Одиниці, що "відкривають" висловлювання можуть одночасно не лише "відкривати", але й "закривати" цілий текст, дискурс. Пор., наприклад,

1) "What are your objections to the suggestion?" "Well, for a start it doesn't meet the real problem" (McBain Ed.).

2) In this only Grice's Cooperative Principle, but other principles such as those of Politeness and Irony play an important role.

To sum up: pragmatics differs from grammar in that it is essentially goal-directed and evaluative (G. Leech).

Це також властиво таким одиницям, як: to begin with, to start with, to conclude with, in conclusion, to summarise, to cap it all тощо.

Вживаючись в інтерпозиції, тобто виконуючи роль метатекстових інтердукторів, метатекстові одиниці забезпечують виділення тієї чи іншої частини висловлювання, наближають суб'єктивну оцінку до її безпосереднього суб'єкта, уточнюють або конкретизують його тощо, наприклад, one forget so quickly one's own youth: once

I was interested myself in what, for want of a better term, they call news (L. Dunne).

Лінгвістичну роль метатекстових інтердукторів можуть виконувати також одиниці frankly speaking, generally speaking, crudely speaking, putting it mildly/bluntly, frankly, to be more precise тощо.

Вживання метатекстових епідукторів, тобто метатекстових одиниць, які використовуються у кінці висловлювання, визначається прагненням автора інтенсифікувати або деінтенсифікувати власне висловлювання, наприклад, *Apart from any of this, it's up to me to decide who plays what... I pay the wages and that makes me the boss. That's it* (L. Dunne). Аналогічну функцію можуть також виконувати одиниці: *that seemed to be that, that's all, that does it* тощо.

Метатекстові одиниці, як правило, виявляють здатність до позиційного варіювання, що проявляється у спроможності тієї самої одиниці вживатися у різних синтаксичних позиціях. Це свідчить про синтаксичну автономність метатекстових утворень, про слабкі дискурсивні зв'язки цих одиниць, а також про те, що вони лише формально включаються у дискурс, не виявляючи при цьому обов'язкових семантичних зв'язків з предметом мовлення, з когнітивним змістом висловлювання, дискурсу. Крім того, відсутність позиційної фіксованості метатекстових одиниць дає можливість мовцю досить вільно оперувати ними у процесі мовленнєвої інтеракції, що забезпечує гнучкість вираження думки, комунікативного наміру і, отже, підвищує ефективність мовленнєвого спілкування.

З точки зору комунікативно-прагматичних особливостей у корпусі англійських метатекстових утворень можна виділити кілька груп, які, у свою чергу, розподіляються на підгрупи. Так, група метатекстових одиниць, які виконують функцію введення тлумачення, включає підгрупу одиниць, які виконують функцію екземпліфікації, тобто спеціалізуються на введенні у текст різноманітних типів ілюстрацій, наприклад, *for example, for instance, to give/take an example/illustration, by way of illustration/example* тощо. Дана група включає також одиниці, які спеціалізуються на оформленні 1/ превентивного і 2/ реактивного уточнення, наприклад, *I/ in other words, to put it another way, to be more precise/exact* тощо.

2/1 mean, that's what I meant, what I really mean is тощо.
Метагекстові утворення даного типу забезпечують введення найбільш
точного, з точки зору автора, варіанта словесного оформлення
тієї ж самої думки і, тим самим, забезпечують адекватне сприй-
няття когнітивного змісту тексту, що відповідає умовам успішної
комунікації, наприклад, Such utterances Austin described as "perfor-
matives" ... To be more precise, utterances such as (17) and (18) are
examples of explicit performatives which are not just a special
group of ritual forms (G. Brown).

Крім того, дана група включає одиниці, які оформлюють пояснюваль-
но-узагальнюючі відношення у тексті, наприклад, in a word, in general,
to sum it up, to cut a long story short, the long and the short of it
is, in a nutshell, to put it briefly, to be short *тощо*.
Утворення цього типу вказують на те, що наступне висловлювання
не лише уточнює, але також і узагальнює зміст попереднього вислов-
лювання, наприклад, When he returned with the drinks he said,
the long and the short of it is: Bunder and those pals of his aren't
bad at the job. They could do all right if they were content to stick
to it and do one job at a time. But they aren't (J. Wain).

У корпусі одиниць, які оформлюють відношення протиставлення у
тексті, виділяються одиниці, які спеціалізуються на введенні кон-
традикторного і неконтрадикторного протиставлення. Одиниці першо-
го типу /on the contrary, quite the contrary, to the contrary тощо/
використовуються у сучасній англійській мові для найбільш повно-
го і однозначного вираження контрадикторних відношень як на рівні
висловлювання, так і на рівні дискурсу у цілому. Особливістю ви-
користання таких одиниць у діалогічному спілкуванні є те, що вони
можуть слугувати засобом його оптимізації, наприклад, "When I was
a girl I used to be a newspaper gal. If anything wrong?" - "Not at all.
Quite the contrary, if anything (L. Waller).

У наведеному прикладі одиниця quite the contrary виконує роль реплі-
ки-відповіді, яка "запрошує" до продовження мовленнєвого контак-

ту, підкреслюючи, що попередня інформація не викликає негативної реакції, а також сигналізуючи про те, що мовленнєвому спілкуванню не загрожує комунікативний зрив.

Вказуючи на помилковість попереднього висловлювання, і, отже, правомірність наступного висловлювання, одиниці даного типу надають більшої впевненості словам автора, збільшують категоричність висловлювання, наприклад, *Do they love each other? - On the contrary. There is no love lost between them (E. McVain).*

Використовуючи одиниці другого типу *in contrast, by way of contrast* і *in comparison, on the one hand...on the other hand* тощо, мовець підкреслює контраст, різницю між висловлюваннями, одне з яких наводиться як приклад для порівняння, виражає різноманітні точки зору на той самий об'єкт, які не заперечують, а доповнюють одна одну, наприклад, *The basic statements about grammatical rules are conventional, whereas the metagrammatical explanations are not. In contrast, constraints in pragmatics are primarily motivated, and only secondarily, if at all, conventional (G. Leech).*

Окрему групу складають метатекстові утворення, основним комунікативним призначенням яких є введення додаткової інформації, яка покликана розкривати, поглиблювати, розширювати, розвивати в зміст попереднього висловлювання або висловлювань, слугувати підтвердженням або, навпаки, спростовуванням висловленої думки, наприклад, *You keep on saying that a camping holiday will be no real rest for me, but the fact of the matter is, you don't want to go yourself (D. Carter).*

Метатекстові одиниці, які виконують функцію авторизації виражають суб'єктивне відношення автора до висловлювання з точки зору його особистої думки, обізнаності, волі і почуттів тощо. У корпусі одиниць даного типу можна виділити дві групи: 1/ одиниці, які використовуються у тих випадках, коли мовець і суб'єкт модуса - одна і та ж особа; 2/ одиниці, які використовуються у тих випадках, коли мовець і суб'єкт модуса - різні особи, причому останні

ній ніколи не виражений експліцитно.

До першої групи належать одиниці: *in my opinion, to my mind, to my knowledge, speaking purely for myself, believe me* тощо.

Такі утворення виражають високий ступінь причетності мовця чи того хто пише до змісту висловлювання, показують, що він несе особисту відповідальність за правдивість, вірогідність повідомлення, наприклад, Believe me, the gallery was to put on a one-man show and give everyone a chance to see my work and talk about it and make me famous (J. Wain).

Другу групу складають одиниці типу *allegedly, admittedly, reportedly, on one's own admission, to one's knowledge* тощо.

Такі одиниці виражають відношення автора до висловлювання як до чужого, показують, що повідомлення належить не лише йому, але й іншим особам, оскільки воно одержано "з інших рук". Утворення даного типу імплікують суб'єкт мовлення, до якого приєднується і сам автор висловлювання, передають особисту точку зору у безособовому вигляді, наприклад, *I'm not sure, but as they say, we may get some profit of it* (E. McVain).

Слід зазначити, що метатекстові одиниці з семантичним компонентом "знання" відрізняються від аналогічних одиниць з семантичним компонентом "думка". Одиниці з семантичним компонентом "знання" і "думка" виражають істинносну та імовірну оцінку висловлювання відповідно. Пор., наприклад, *It's wrong of Annie to say he family never visit her. Zhou and his wife have been up there, to my knowledge, at least three times in the last month* (D. Carter).

Men who couldn't get a living in their own country could do all right in England if they were willing to work hard. Which, to my mind, could hardly be a bad thing (L. Dunne).

У корусі метатекстових одиниць, які експлікують відношення "адресант-текст-адресат" виділяються одиниці, які спеціалізуються на вираженні відношення ширості і конфіденційності. Підкреслюючи правдивість, істинність висловлювання, яке вони вводять, одиниці першого типу *in all honesty, to be quite frank, frankly* тощо

сприяють виконанню умови щирості, яка полягає в тому, щоб не говорити того, для чого у мовця немає достатніх підстав, а також того, що мовець вважає неправдою і, тим самим, сприяють ефективності мовленнєвого спілкування, наприклад, *I had imagined, in the event of revelation, a flaming row, mutual accusations, Rachel in tears. Or rather, to be more honest, I had not imagined anything in detail (A. Murdoch).*

Одиниці другого типу *between you and me, if you can keep a secret, I tell you privately, just between friends, in confidence* тощо підкреслюють конфіденційність інформації, яку вони оформлюють, виражають інтенцію мовця зберегти цю інформацію в секреті і, таким чином, вносять у діалогічне спілкування відносини довіри і конфіденційності між комунікантами, наприклад, *Between you and me, I believe, his domestic life has been one long martyrdom (W. Maxwell)*

Наступну групу метатекстових утворень складають одиниці, які виконують функцію організації дискурсу. Використання таких одиниць дає можливість автору вносити в структуру дискурсу свої корективи, будувати смислову структуру дискурсу таким чином, щоб довести до адресата зміст окремих висловлювань і дискурсу в цілому як можна точніше. У такому разі мовець одночасно діє як автор і інтерпретатор мовлення, тобто метаадресант. Вживання одиниць типу *in the first place...in the second place* тощо дає можливість мовцю/тому хто пише логічно упорядкувати зміст повідомлення, тексту. Такі утворення вказують на черговість подання інформації, що, зокрема, має неабияке значення у процесі аргументації.

Одиниці типу *let's change the subject, by the way, to return to the point/subject topic* виражають інтенцію учасників спілкування змінити головну тему розмови, відхилитися від неї або повернутися до попередньої теми розмови відповідно.

Однією з важливих особливостей метатекстових одиниць є їх здатність виконувати роль операторів збільшення/зменшення прагматич-

тичної сили висловлювання. Остання поєднує поняття іллокутивної сили, тобто сили, яка визначає те, як пропозиція співвідноситься зі світом, і поняття так званої риторичної сили, тобто того, наскільки мовець є правдивий, точний або іронічний /Л

Основною семантико-прагматичною функцією метатекстових операторів збільшення прагматичної сили висловлювання є вираження підкресленої істинності, достовірності висловлювання. Такі одиниці можуть збільшувати прагматичну силу на основі упевненості мовця у достовірності, правдивості, точності інформації, яка передається, наприклад, *beyond doubt, without doubt, I'm certain* тощо. Крім того, аналогічну функцію можуть виконувати одиниці, які виражають модальне значення фактуальності, "підкресленої істинності", схилиючи тим самим адресата до прийняття пропозиції висловлювання як істинної на основі очевидності, природності фактів, які викладаються, наприклад, *it is natural, it seems to be natural, it goes without saying* тощо, а також одиниці, які виражають категорію "акцентування", фокусуючи увагу адресата на прагматичній силі мовленнєвих актів, які вони вводять, наприклад, *and I repeat, and I would emphasise, let me stress* тощо

У корпусі операторів зменшення прагматичної сили, виділяються одиниці, які а/ виражають сумніви автора відносно об'єктивності висловлюваного ствердження (*as it seems to me, as I know* тощо); б/ акцентують увагу адресата на застереженнях автора стосовно його відповідальності за безпомилковість, правильність інформації, яка передається (*if I'm not mistaken, unless I heard it incorrectly* тощо); в/ вказують на двозначність, невизначеність змісту повідомлення (*to speak approximately* тощо); г/ спеціалізуються на сигналізації семантичної різниці між "видімістю" і "реальністю" (*in fact, in theory, strictly speaking* тощо). Використання метатекстових операторів зменшення прагматичної сили висловлювання дає автору можливість дотримуватися принципу

кооперації, який вимагає від мовця не говорити того, для чого у нього немає достатніх підстав, а також принципа ввічливості, який вимагає пом'якшення намірів думок мовця, що є небажаним для співрозмовника.

Деякі англійські метатекстові одиниці характеризуються здатністю до прагматичного варіювання, в основі якого лежить їх потенційна багатозначність, властивий їм подвійний епістемологічний статус, тобто спроможність їх використання або як елементів "мови-об'єкта" або "метамови". Інакше кажучи, одні одиниці спеціалізуються на виконанні виключно метакомунікативної функції *in other words, to put it another way, What do you mean by?* тощо інші - здатні поєднувати цю спроможність з виконанням інших функцій у різних контекстах вживання *at last, at long last, after all, generally, firstly, naturally* тощо З цієї точки зору у корпусі метатекстових одиниць можна виділити одиниці, які спеціалізуються на виконанні метатекстової функції і одиниці, для яких метатекстова функція є не єдиною, а однією з властивих їм функцій, тобто які виконують метатекстову функцію так би мовити "за сумісництвом".

Проведена інвентаризація метатекстових одиниць, а також виявлена розгалужена система їх комунікативних функцій дозволяє зробити попередній висновок про схильність одних одиниць функціонувати в усному мовленні, у живому діалозі з властивою йому високою адресатоцентрованістю, тісним, конкретним контактом між учасниками спілкування, а інших одиниць - у письмових текстах, у текстах інтелектуального змісту, яким властивий не індивідуальний, а колективний або масовий адресат. Отже, такі одиниці можуть розглядатися як своєрідні "маркери" стилю.

Подальше дослідження метатекстових одиниць сучасної англійської мови видається перспективним у плані: I/ зіставлення їх комунікативно-прагматичних функцій в залежності від стилю мови, вибчення

стилістичних параметрів їх вживання в текстах, що належать до різних мовних стилів; 2/виявлення міжмовного співвідношення метатекстових одиниць, пов'язаного з їх аналізом у контрастивному плані. Подальше вивчення таких одиниць видається важливим також і з точки зору розвитку комунікативної компетенції, під якою розуміється знання правил вибору і вживання оптимальних мовних засобів, у тому числі і тих, що були розглянуті у даній роботі, які впливають на адресата з метою досягнення бажаного результату мовленнєвого спілкування.

Основні положення дисертації відображені у таких публікаціях автора:

1. Функціональна семантика метакомунікативних одиниць // Прагматические аспекты функционирования языковых единиц. тезисы докладов. Воронеж, 1990. - С. 121.
2. О внутренней форме и конвенциональной семантике метакомунікативных единиц // А.А. Потебня - исследователь славянских взаимосвязей. Тезисы докладов. Харьков, 1991. - С. 25-27.
3. Про типи метакомунікативних одиниць // Синтаксис, семантика і прагматика мовних одиниць / Збірник наукових праць. Київ НМК ВО, 1992. - С. 157-164.
4. Про функціональні типи метатекстових одиниць // Мовознавство. - Київ, 1993, № 1. С. 40-52.

ИНКОМП-ВК

Зак. № 2/ Тир. 100 1993 г.

465459

№ 27.032

AB 27.032